

Hur skor vi oss?

EN SKRIFT OM SKOPRODUKTION FRÅN RENA KLÄDER

VEM GÖR DINA SKOR?

**Vi frågar sex
skoföretag**

Vem bär ansvaret?

**Läs om kemikalierna
i dina skor**

**”Arbetarna använde inga
handskar då de med fingrarna
strök på limmet”**

Läs mer om barnarbetare i Pakistan på sid 11

**PÅVERKANS-
VYKORTINGÅR!**

Text: Disa Helander och Nätverket Rena Kläder
Korrektur: Per Axelsson
Omslagsfoto: Jan Håkan Dahlström
Fotografier sid 6, 7, 14 och 15: Ellinor Algin
Grafisk formgivning och illustrationer: Ellinor Algin

HUR SKOR VI OSS?

**Denna skrift är framtagen av Rena Kläder 2008
i samband med kampanjen *Hur skor vi oss?***

Vet du hur skorna du köper är producerade?

Brukar du fundera över hur skorna du köper är producerade? Vad vet du om arbetsförhållandena i skofabriker? De flesta vet inte så mycket om var skorna de köper tillverkas, eller under vilka villkor det sker. Majoriteten funderar inte heller över det. Men, nästan alla säger att om de visste att det var väldigt dåligt för människor och miljö, skulle de absolut försöka göra något åt det. Känner du igen dig?

Den svenska skobranschen har gått väldigt bra de senaste åren. Höga sneakers i januari, stövlar med spetsig tå i mars, lågskor med snörning i april, klackskor med snörning i juni, bred klack, stilettklack, svarta, beiga, läder eller väv. Skor betraktas som en viktig modeaccessoar och vi köper nya skor i takt med modets svängningar mer än i den takt de slits ut. Försäljningen ökar hela tiden.

De flesta klädföretag har på senare tid fått mycket press på att de ska ta ansvar för miljö och människor i produktionen. Men skoföretagen har hittills nästan sluppit undan.

Trots att skoindustrin troligtvis lider av liknande problem som klädindustrin, vet många väldigt lite om det. Även i butikerna kan det ibland vara svårt att få någon information om hur de olika företagens produktion går till. Det är inte alltid butiksbiträdena vet. Och det kan vara svårt att få vettiga svar även om man frågar dem på huvudkontoret. Det är inte helt lätt att vara en bra skokonsument.

Den här skriften handlar om hur våra skor produceras och vad som bör göras för att förbättra förhållandena. Rena Kläder har samlat information om miljö och arbetsvillkor i skoindustrin och ställt frågor till några stora skoföretag på den svenska marknaden. Vi har däremot inte besökt några av företagens leverantörsfabriker. I slutet av broschyren ges tips på vad du som skokonsument kan göra.

Skorna hinner vara med om mycket innan de hamnar i butiken

Skoindustrin är en av de mest globaliserade industrierna i världen. Skorna kanske designas i Sverige, materialen kan komma från Indien, underleverantörer som bara gör vissa små detaljer kan finnas i en handfull olika länder, skorna kanske sätts ihop i Kina, får den slutliga finishen i Italien för att till sist nå en butik nära dig. Kedjorna av leverantörer och underleverantörer är ofta långa. Det kan vara svårt att kontrollera, och det blir svårare och svårare desto längre bak i kedjan man kommer. Och problem gällande miljö och mänskliga rättigheter, det finns det.

Hur gör man ett par skor?

Läder är det vanligaste materialet vid tillverkningen av skor. För att kunna använda läder måste det garvas. Det vanligaste är att man garvar med hjälp av tungmetallen krom, som gör att lädret blir tåligt och att det går att färga. Man kan också garva med vegetabiliska ämnen, men det är dyrare och mer tidskrävande. Garvar man med vegetabiliska ämnen går det bara att få naturliga färgämnen att fästa, vilka med tiden bleknar.

De olika delarna av skon skärs ut, sys ihop och en bindsula limmas fast.

Skons undersida slipas jämn och sen limmar man fast yttersulan, som oftast är av plast eller gummi. Skorna rengörs sedan och putsas för att få en jämn och blank yta.

FAKTA

YRKE: GARVARE

Garvare är ett av de äldsta yrken som finns. Det har anor tillbaka till den tid då människor själva var tvungna att framställa egna kläder och skor, långt innan den tid då det fanns marknader och handelsplatser där man kunde köpa färdiga varor. Från början handlade det om att framställa så kallat "pälsskinn", där djurets hår satt kvar. Senare lärde man sig att ta fram läder med hjälp av garvning och avlägsnande av hår och köttrester. Garvare kom sedan att bli ett hantverksyrke för män.

★ Susanne

★ Natalja

3 snabba frågor på stan!

1. Brukar du fundera över hur skorna du köper är producerade?

2. Vad vet du om arbetsförhållandena i skofabriker?

3. Om du visste att skorna du köper är producerade under väldigt dåliga förhållanden, skulle du då försöka göra något åt det?

★ Susanne Elfwen, 54 år, Flen

1. Ärligt talat så gör jag nog inte det, men nu framstår jag väl som gammal och korkad. Jag tror i alla fall inte att de här skorna är tillverkade i tredje världen.
2. Det vet jag nog inte så mycket om.
3. Ja, det tror jag att jag skulle göra, absolut.

● Sassa

♥ David

☾ Natalja Morozova, 26 år,
studeraende, Botkyrka

1. Nej, det har jag väl inte gjort. Men man borde väl göra det.
2. Inte så mycket. Vad pinsamt. Men man har väl hört någon gång kanske att det finns barnarbete och kemikalier och sånt. Men det är väl inget man kan styra över. Man får väl lita på märkena.
3. Jag skulle nog inte köpa skorna då, annars vet jag inte vad man skulle kunna göra.

● Sassa Ali, 21 år, Västervik, och
♥ David Aronsson, 25 år, Paris

1. Sassa: Nej, faktiskt inte.
2. David: När det gäller märkesskor är det väl inte så bra villkor för kidsen, de får väl slava och sy skor och så.
3. David: Om det var värsta skandalerna om ett specifikt märke, skulle vi nog sluta köpa de skorna.
Sassa: Även om man vet att det är dåligt så är det ibland svårt att ta till sig eftersom det är så långt bort, men när man ser en dokumentär eller så, då blir man ju jätteberörd.

Tre kronor i lön - för samma skor som här kostar flera hundra

De vanligaste problemen inom skoindustrin är extremt långa arbetsdagar, mycket övertid, väldigt låga löner, hinder mot att organisera sig fackligt och stor användning av hälsofarliga kemikalier.

Lönerna ligger ofta på bara några få kronor i timmen. Den sammanlagda lönen till arbetaren för ett par skor som här säljs för hundratals eller tusentals kronor, är ofta bara ett par kronor. Arbetsdagarna är ofta långa, långt mer än de åtta timmar som är standard här. Arbetstiden kan vara från sex på morgonen till nio på kvällen, plus obligatorisk övertid när det är mycket att göra innan leverans. Trakasserier mot fackligt aktiva förekommer också ofta, och i Kina, där ungefär hälften av de skor som importeras till Sverige kommer ifrån, är det inte ens lagligt att organisera sig i fria fackföreningar. Det betyder att arbetarnas egna möjligheter att påverka sin situation är minimala.

Ett problem som också finns över hela världen är hemarbete. Det innebär att delar av produktionen läggs ut på kvinnor som sitter hemma och arbetar. Lönen är ofta mycket låg, det finns nästan aldrig något socialt skydds nät och det är svårt att kontrollera att de lagar och regler som ibland ändå finns också följs.

Farlig produktion för miljön och arbetarna

Inom skoproduktionen används också mycket kemikalier och andra hälsofarliga ämnen, och oftast har inte arbetarna ordentlig skyddsutrustning. Det är inte ovanligt att de stryker lim på skorna med bara händerna, eller tvättar läder i kemikalielösningar utan handskar eller andra skydd. Lim, härdningsmedel och rengöringsmedel kan orsaka många olika problem, från hudirritation och akut yrsel till leukemi. Ångor av lösningsmedel kan leda till förlamning, och på grund av att det är så vanligt inom skoproduktionen, har man börjat kalla det för skomakar förlamning eller "shoemaker's paralysis".

Många garverier gör inte tillräckligt för att rena sitt avloppsvatten, och därmed kan omgivningarna förorenas av krom, men även av kemikalier som saltsyra, svavelsyra, sulfider, ammoniak och bekämpningsmedel.

Neil Kearney, generalsekreterare för det globala branschfacket för textil- och läderarbetare ITGLWF, berättar för Rena Kläder att han har sett en rad exempel på de allvarliga missförhållanden som råder inom den globala skoindustrin. I en skofabrik som han besökte i Pakistan var cirka hälften av de 600 arbetarna minderåriga. På fabriken syddes ovandelen av skor ämnade för den europeiska marknaden, och arbetarna använde inga handskar då de med fingrarna strök lim på skorna. På små garverier i Indien och Pakistan trampar arbetare, som ofta är mycket unga, djurhudar barfota i tunnor fulla av kemiska lösningar. På andra håll i Asien utnyttjas migrantarbetare under slavliknande förhållanden då skrupelfria rekryteringsfirmor kräver skyhöga avgifter av arbetarna och lägger beslag på deras pass tills de har betalat av det som de är skyldiga.

Kan skorna till och med vara farliga för oss här i Sverige?

Krom, som man använder när man garvar lädret, är en tungmetall som kan förorena miljön och är skadlig för hälsan. Sexvärt krom är en mycket farlig variant som är cancerframkallande. Eftersom de som arbetar på fabrikena andas in mycket damm av läder får de också i sig krom, som gör att de löper större risk än andra att drabbas av cancer.

I Sverige finns ännu ingen maxgräns för hur mycket krom det får finnas i skor. En undersökning som gjordes på uppdrag av Göteborgs-Posten i maj 2008 visade att flera skomodeller innehöll relativt höga halter av arsenik, bly, kadmium och krom. Några skor innehöll höga halter av lösningsmedel, och vissa modeller innehöll även perfluorerade ämnen, som inte bryts ner i naturen. De perfluorerade ämnena påverkar hormon- och ekosystem och är cancerframkallande.

Skorna i GP:s undersökning innehöll krom-3, men man fann även låga halter av den betydligt farligare varianten krom-6. Krom-6 är kraftigt allergiframkallande och bör över huvud taget inte förekomma i mätbara halter. Enligt en dansk studie får 200–300 personer i Danmark varje år kromallergi på grund av skor.

I Naturvårdsverkets riskklassning av verksamheter i olika branscher finns garverier liksom textilindustrier i riskklass 2. Det är samma riskklass som exempelvis oljeraffinaderier, färgindustri och tillverkning av bekämpningsmedel.

Vems är ansvaret?

Självklart har regeringarna i de olika länderna ett stort ansvar. Självklart beror de dåliga förhållandena inom skoproduktionen till viss del även på andra, större problem: en ojämn fördelning av världens resurser och välbstånd, fattigdom, korruption och många andra saker. De dåliga förhållandena beror förstås inte ursprungligen på företagen. Det är inte så att företagen aktivt vill att folk ska ha extremt långa arbetsdagar eller svältlöner. Men företagen understödjer problemen genom att de tillåter dem att fortsätta och att förvärras. Därför har de ett stort ansvar. Och mycket makt att förändra.

Just nu är CSR ett hett ord i media. CSR står för Corporate Social Responsibility och handlar om företagens sociala, miljömässiga och etiska ansvar över produktionen. De flesta företag har så kallade Codes of Conduct, uppförandekoder, regler som ofta baseras på ILO:s kärnkonventioner om grundläggande mänskliga rättigheter i arbetslivet. De flesta företag vill idag förknippas med CSR och med ekologi. Men det är viktigt att se till att det inte bara blir tomma ord, utan att det faktiskt leder till förändring för människorna och deras miljö.

För att en uppförandekod ska få någon konkret effekt, och inte bara vara ett sätt att polera ytan, behövs ett ordentligt arbete med uppföljning och kontroll

FAKTA

FLERPARTSINITIATIV

Flerpartsinitiativ är sammanslutningar som består av både företag, organisationer, fackförbund och det civila samhället. Styrkan med flerpartsinitiativ är bland annat att de har lättare att få del av arbetarnas egna synpunkter och erfarenheter. En del flerpartsinitiativ arbetar med erfarenhetsutbyte och andra utför inspektioner av fabriker.

av leverantörer och underleverantörer. Uppföljningen kan gå till på olika sätt: genom att företagets egen personal besöker fabrikena, genom externa revisionsbolag som inspekterar, genom så kallade flerpartsinitiativ eller genom branschorganisationer som hjälps åt med kontrollerna.

Även om man har ordentliga uppföljningar av uppförandekoderna, så finns det vissa problem som inte syns på ytan och som är svåra att upptäcka. Exempel på detta är alldeles för mycket övertid eller trakasserier mot fackligt organiserade. Uppförandekoder är ett ensidigt avtal, det är bara företagets egna regler, men ett bra alternativ är globala ramavtal. Fördelen med globala ramavtal är att de tecknas av två parter, och då har båda en plikt mot varandra att se till att avtalet följs. Ett globalt ramavtal är ungefär som ett mindre detaljerat kollektivavtal fast på internationell nivå. Det är ett bindande avtal mellan internationella fackförbund och multinationella företag och bygger på de grundläggande mänskliga rättigheterna i arbetslivet. Inom kläd- och skobranschen är ITGLWF, det globala branschfacket för textil- och läderarbetare, det internationella fackförbund som skulle kunna sluta globala ramavtal, men än så länge är det inget skoföretag som har gjort det.

Är Sverige ett skoland?

1873

Den första skofabriken i Sverige startas: A.F. Carlssons i **Vänersborg**.

1938

Industrin växte under första halvan av 1900-talet och 1938 fanns det 249 skofabriker i landet. Många av dem låg i **Kumla**, som var dåtidens skocentrum i Sverige.

1955-69

Under dessa år flyttades mycket av den svenska skoproduktionen till den tidens europeiska låglöneländer som **Portugal** och **Spanien**. Importen av skor ökade kraftigt och de allra flesta skofabriker i Sverige klarade inte konkurrensen och tvingades lägga ner.

1955

Importen av skor släpps fri och man började importera mycket skor från **Italien**.

Fram till mitten av 1800-talet tillverkades alla skor av enskilda skomakare. Under andra halvan av 1800-talet, i och med den industriella revolutionen, startades de första skofabrikerna och massproduktionen av skor började ta fart. Sedan dess har den bara accelererat.

Bianco, Prada och Gucci från Italien. Adidas från Tyskland. Nike från USA. Reebok från Storbritannien. Sverige har också en skohistoria.

1955

Företaget Skodon etableras utanför **Varberg**. Skodon var början till det som idag är Nordens största skokoncern, Nilson Group. Många mindre företag i skobranschen har sedan dess startats av tidigare anställda hos Nilson Group, t. ex. Vagabond.

1900-TALET

Under 1900-talets sista årtionden flyttades allt mer av skoproduktionen till nya låglöneländer i **Asien** och **Östeuropa** och den utvecklingen har accelererat under 2000-talet.

1996-2006

Under dessa år ökade värdet av den totala skokonsumtionen i Sverige från 6,5 miljarder kronor till 10,3 miljarder. Ungefär hälften av alla skor som idag importeras till Sverige kommer från **Kina**.

Vad gör skoföretagen?

Sex av de största skoföretagen på den svenska marknaden har intervjuats för den här rapporten. Generellt kan man säga att de flesta, men inte alla, har en uppförandekod. De flesta, men fortfarande inte alla, är medvetna om frågorna, även om de i vissa fall inte varit det så länge. Alla säger att det är svårt. De flesta säger att de borde, och vill, göra mer. Men det är få som kan uppvisa några konkreta resultat av sitt arbete eller sina handlingsplaner.

Neil Kearny, generalsekreterare för det globala branschfacket för textil- och läderarbetare ITGLWF, menar att de flesta svenska företag borde bli bättre på att respektera samma regler utomlands som man är vana vid att respektera på hemmaplan. Han säger också att det kanske är ännu viktigare för företag som är ganska små globalt sett, som de svenska skoföretagen, att sluta globala ramavtal, eftersom det annars är mycket resurskrävande för dem att kontrollera att alla regler följs.

Eurosko

Eurosko, Skokanonen, dna, Skoby, Økonomisko och Wedins.

Har de någon uppförandekod?

Ja.

Var produceras skorna?

Ungefär 70 procent tillverkas i Kina, Vietnam, Indonesien och Kambodja. Mycket av deras inköp i Asien sker via den tyska agenten Novi Footwear.

Gör de några kontroller på fabrikerna?

Nej.

Johan Storvik, marknadsdirektör Eurosko, om hur de ser på sitt ansvar:
"Man har gjort för lite på området under många år. Jag tror inte att det är många som får frågor om detta som sitter med helt gott samvete, oavsett hur mycket man jobbar med det."

Vagabond

Har de någon uppförandekod?

Ja, sedan 2004.

Var produceras skorna?

Det mesta av produktionen sker i Kina och i Vietnam.

Gör de några kontroller på fabrikerna?

Inga formella inspektioner eller kontroller.

Mats Nilsson, vd, om att det kan vara svårt att kontrollera att uppförandekoden följs:

"Vi kan införa mer byråkrati och ett dokument som innebär att man följer upp olika punkter. Där finns en potential att göra det bättre."

Nilson Group

Din Sko, Jerns, Skopunkten, Nilson och Radical Sports.

Har de någon uppförandekod?

Ja, sedan 2003.

Var produceras skorna?

Det mesta tillverkas i Kina, lite i Vietnam och Indonesien och en del av de dyrare skorna i Italien, Spanien och Portugal.

Gör de några kontroller på fabrikerna?

När man anlitar en ny leverantör gör man en enkel kontroll av t. ex. säkerheten. På sikt ska fabrikerna granskas av externa inspektörer.

Malin Kemi, chef för avdelningen för inköpsutveckling, om att det kan vara svårt att kontrollera att uppförandekoden följs:

"När vi kommer ut är det svårt att gå igenom all dokumentation. Det blir mer det man kan se med ögonen som man kontrollerar."

ANWR

Crispin, Lino Moda och Sidewalk med flera.

Har de någon uppförandekod?

Ja, för deras egna märken som motsvarar 5 % av omsättningen.

ANWR är även en inköpsorganisation åt skobutiker, och för resterande leverantörer som står för 95 % av omsättningen har de ingen uppförandekod.

Var produceras skorna?

Jan Persson, vd för ANWR i Norden, har inga uppgifter om var skorna tillverkas men säger att han "förstår" att det är i "Fjärran Östern".

Gör de några kontroller på fabrikerna?

Ja, på de fabriker som producerar till de egna märkena. Men de övriga leverantörerna, som står för 95 % av omsättningen, omfattas inte av några kontroller alls.

Jan Persson, vd för ANWR i Norden, om hur de ser på sitt ansvar:

"Vi är inte en skoproductent, vi är ett företag som sköter förmedlingen av skor. Vi jobbar genom att ha avtal med dom som producerar skor och avtal med våra medlemmar i vår inköpsorganisation."

Scorett

Har de någon uppförandekod?

Ja, sedan 2006.

Var produceras skorna?

Den största delen av produktionen sker i Europa.

Ca 30 % sker i Asien.

Gör de några kontroller på fabrikerna?

Inga formella inspektioner.

Pernilla de Filippo, CSR- och kvalitetsansvarig, om hur de ser på sitt ansvar:

"Vi har gjort vad vi har kunnat men vi känner att det inte är tillräckligt."

ECCO

Har de någon uppförandekod?

Ja, men den hänvisar inte till ILO:s kärnkonventioner.

Var produceras skorna?

Företaget har egna garverier i Holland, Kina, Thailand och Indonesien. De har skofabriker i Portugal, Slovakien, Kina, Indonesien och Thailand.

Gör de några kontroller på fabrikerna?

De gör både egna och utomstående granskningar.

Claus Kjærsgaard, vice president för Corporate Communication, om deras ambitioner:

"Vi kan få underskrifter på en massa olika dokument, men vår erfarenhet är att det är vad som försiggår dagligen ute på fabriksgolvet som det verkligen handlar om."

Rena Kläders rekommendationer till skoföretagen

- ✓ Öka kunskapen internt
- ✓ Anta en uppförandekod
- ✓ Lägg tyngdpunkten på fackliga rättigheter
- ✓ Utbilda arbetare
- ✓ Ingå ett globalt ramavtal
- ✓ Samarbeta med andra i etiskt flerpartsinitiativ
- ✓ Ändra inköpsstrategierna
- ✓ Betala ut en levnadslön
- ✓ Utarbeta klagomålsmekanismer och hållbara kontroller
- ✓ Fokusera på genus
- ✓ Förbättra miljön och arbetsmiljön
- ✓ Var transparent

Vad kan du göra?

Varje person som frågar ett företag om hur deras produktion går till bidrar till att företagets motivation att jobba med de här frågorna ökar. Företagen är beroende av att kunderna tycker varorna är bra, och därför har vi konsumenter makt att påverka.

När du handlar kan du till exempel fråga var skorna produceras och under vilka arbetsvillkor. Fråga också om företaget har någon uppförandekod, vad den i så fall innehåller, om de har några kontroller för att se till att uppförandekoden följs, om leverantörerna har kollektivavtal, om företaget har en miljöcertifiering och vilka delar av produktionskedjan den i så fall täcker.

Du kan också skicka påverkansvykortet i slutet av denna broschyr till något skoföretag eller lämna in det i butiken. Fler kort finns att beställa från www.renaklader.org. På vår hemsida finns adresser till olika skoföretag dit du kan posta ditt påverkansvykort. Där hittar du även fler aktionstips under fliken "Agera".

Varje liten fråga kan göra mer nytta än man tror. Det brukar sägas att "bakom varje e-mail eller fråga i butiken döljer sig hundra andra personer som tycker likadant".

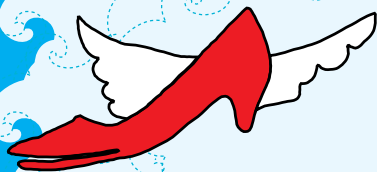

**SKICKA PÅVERKANS-
VYKORT!**

STÄLL FRÅGOR I BUTIKERNA!

**HAR NI NÅGON
UPPFÖRANDEKOD?**

Vet du hur skorna du köper är producerade?

Den här skriften bygger på Rena Kläders rapport *Hur skor vi oss?*, utgiven i november 2008. Om du vill läsa mer än vad som ryms här, går det bra att ladda ner hela rapporten från www.renasklader.org.

Rena Kläder är ett internationellt nätverk av organisationer som verkar för bättre arbetsvillkor inom kläd- och skoindustrin.

Rena Kläder drivs i Sverige av Svenska Kyrkans Unga, Röda Korsets Ungdomsförbund, IF Metall, Handelsanställdas Förbund, Fair Trade Center, Förbundet Vi Unga, LO-TCO Biståndsnämnd, Kooperation Utan Gränser/Rättviseakademien, SKTF och Emmaus Stockholm.

Under 2008/2009 driver Rena Kläder en kampanj som heter *Hur skor vi oss?* för att informera allmänheten om problemen gällande miljö och mänskliga rättigheter i skoindustrin och sätta press på skoföretagen att ta sitt ansvar.

Denna skrift har finansierats av Sida.
Sida svarar inte för innehållet.

Vem är det som tillverkar dina skor?

Hej!

Jag vet att det i produktionen av skor förekommer kränkningar av mänskliga rättigheter.

Jag gillar känslan av ett par nya skor men har de inte tillverkas under schyssta villkor känns det plötsligt inte lika trevligt.

För mig är det viktigt att de som gjort mina skor får en lön som de kan leva på. Jag tycker också att det är viktigt att arbetarna själva ska kunna påverka sin egen situation, själva eller genom sina företrädare.

Jag är kund hos er och vill därför veta:

- Vad gör ni för att säkerställa arbetarnas rättigheter hos era leverantörer?
- Hur ser ni till att era leverantörer respekterar arbetarnas rätt att bilda fria fackföreningar?
- Kräver ni av era leverantörer att de betalar ut en lön som går att leva på?

Jag heter: .....

Ni kan nå mig på följande adress: .....

Eller på e-post: .....

Detta material har tagits fram med stöd av Sida som inte ansvarar för utformningen och ej heller tar ställning till innehållet.

Hur skor vi oss? är en kampanj som drivs av Rena Kläder under 2008-2009